

Maud Tillberg

Diakonissan Albertina Eriksson

och den öde församlingshemstomten i Björskogs församling

Örjan Hamrin

När Grängesbergs kyrkogård flyttades

Stig Sandin

En synbarlig omsorg om själens välbefinnande

Några betydelsefulla kalkmålningar i Sala sockenkyrka

Stiftshistoriska sällskapet bildades 2008 och sällskapet stimulerar intresset för studier och forskning om Västerås stift genom att både ge ut en skriftserie och en småskriftserie.

Sällskapets uppgift är

att väcka, främja och stödja intresset för studier och forskning rörande Västerås stifts historiska utveckling (Stadgar för Stiftshistoriska sällskapet i Västerås stift § 1)

Stiftshistoriska sällskapet välkomnar nya medlemmar. Församlingar, pastorat och enskilda betalar en årsavgift på 50 kronor. Avgiften betalas på stiftets bankgirokonto 5490 – 2390.

Ange stiftshistoriska samt namn, adress och gärna e-postadress!

Ansvarig utgivare:
Stiftshistoriska sällskapet i Västerås stift
© Västerås stift 2017
Ingår i Stiftshistoriska sällskapets
småskriftserie, Västerås stift: 2
Utgivningsår: 2017
Grafisk form och produktion:
Västerås stifts information

Innehåll

1. Utgivna böcker i skriftserien.....	4
2. Förord.....	5
3. Diakonissan Albertina Eriksson och den öde församlingshems- tomten i Björskogs församling.....	7
4. När Grängesbergs kyrkogård flyttades	15
5. En synbarlig omsorg om själens välbefinnande. Några bety- delsefulla kalkmålningar i Sala sockenkyrka	21

Utgivna böcker i skriftserien

1. Förändringens vindar. Västerås stift 1958-2008. Claes-Bertil Ytterberg. 2009
2. Nådens ordning - Hållams Nils Nilssons målningar i Rättviks kyrka. Sune Garmo. 2010.
(Utgiven på Vincent Förlag, Rättvik.)
3. Den myndige prosten Acrelius och Den ryktbare hovpredikanten Lindbom.
Hans Lindqvist. 2011.
4. Historien om prästens boställe – speglad i Rättviks prästgårdar. Sune Garmo. 2011.
(Utgiven på Vincent Förlag, Rättvik.)
5. Karl Cederqvist från Spannarboda till Addis Abeba. Eskil Forslund och Pelle
Söderbäck. 2011.
6. Johan Stiernhöök. Den svenske lagfarenhetens fader. Sune Garmo. 2012.
(Utgiven på Vincent Förlag, Rättvik.)
7. Rättviks kyrkstallar – kulturarv och stöd för kyrkolivet. Sune Garmo. 2013.
(Utgiven på Vincent Förlag, Rättvik.)
8. Orekrönika - Sven och Britta Hedin. Göran Hedin. 2014.
9. ”Undret i Hallstahammar” – om S:t Lars kyrkas tillkomst. Sven Georg Lindbom. 2015.
10. I frid som du har lovat. Minnesteckningar över präster och diakoner i Västerås
stift 1993–2013. Redaktör Torvald Bergwall. 2015.
11. Reformationstidevarvet – sett från Siljans horisont. Sune Garmo. (2015) 2016.
12. Julia Sundells dagboks- och minnesanteckningar. Sune Garmo. 2016.
(Utgiven på Vincent Förlag, Rättvik.)

Förord

Du håller i din hand utgåva 2 av Västerås stiftshistoriska sällskaps småskriftserie. Tanken med småskriftserien är att publicera artiklar och uppsatser i det mindre formatet som anknyter till stiftets historia med allmänt intresse.

Det vill också vara ett sätt att uppmuntra till att skriva om lokal historia som kan vara intressant i ett stiftshistoriskt sammanhang.

I denna utgåva speglar en diakonissas livsöde förhållanden som kunde råda senare hälften av 1800-talet och första delen av 1900-talet. Allt föranlett av en ödetomt i ett villasamhälle.

Att flytta en kyrkogård händer inte särskilt ofta. Tur är väl det. Förståeligt nog innebär det dramatik och väcker känslor. Så var det när den gamla kyrkogården i Grängesberg flyttades.

Kyrkor med Albertus Pictor målningar väcker med rätta en särskild stolthet. Det finns några sådana kyrkor i vårt stift. Sala sockenkyrka är en av de mest kända och sevärda. Albertus Pictors målningar ger all anledning till reflektion och uppbyggelse.

Tack alla som bidragit till nr 2 av småskriftserien och förhoppningen är att fler ska bidra med intressant lokalhistoria i ett stiftshistoriskt sammanhang.

Britas Lennart Eriksson
Ordförande

Diakonissan Albertina Eriksson

och den öde församlingshemstomten i Björskogs församling

Någon kanske har undrat varför det står en ödetomt bland villorna i centrum av det förra stationssamhället Valskog. Här kommer historien bakom denna tomt.

Catharina Albertina Eriksson föddes i Berg, Björskog, den 24 april 1863. Hon var dotter till hemmansägaren Erik Persson från Wafle och pigan Anna Catharina (Kajsa) Persdotter från Berg. Albertina hade, förutom den äldre halvsystern Sofia, tre helsyskon: Per Erik, Matilda och Carolina. Albertina var Erik och Anna Kajsas tredje gemensamma barn, men det första inom äktenskapet. Varför tog det sådan tid för dem att gå till prästen? Kanske dög inte pigan Anna Kajsa i svärmodern Anna Ersdotters ögon. Det var i alla fall bara en månad mellan deras giftermål i december 1862 och svärmoderns bortgång i januari 1863.

Morfars moster Albertina.

Eriks storebror Per tog över föräldragården i Wafle varför Erik fick lov att skaffa en egen fastighet att bruka. Den hittade han i Berg. Något senare, i arvskiftet efter modern Anna Ersdotter, fick Erik mark utskiftad till sig på Aspa nr 3:1. Ett hus flyttades dit från Wafle och byggdes upp igen så att familjen kunde flytta dit 1866. Tyvärr insjuknade Erik efter några år och dog 1874, 48 år gammal.

Anna Kajsa blev änka med fyra omyndiga barn. Sonen Per Erik hade redan när fadern insjuknat skickats till sin farbror Johan i Eskilstuna för att uppfostras där. Arvskiftet sköts på framtiden och efterlåten-

skapen förblev många år i s. k. sterbhus. Familjen hade inte ens råd att pryda Eriks grav med ett kors. Änkan fick bo kvar i en mindre del av huset i på Aspa 3:1 medan en annan familj flyttade in i för att bruka jorden. Hennes barn fick tidigt komma ut i arbete och så småningom fick hon bygga upp ett nytt hus och hem i Berg på gården Lådberga 1:4. Där bodde hon fram till sin död 1892. Senare kom dottern Sofia att bo där med sin man Lars Borgstedt, f. d. soldat och snickare.

Albertina tjänade som piga hos Per Olov Jansson i Segelsberga nr 1. Där var hon fram till november 1892 då hon började hos kyrkoherde Leksell. Efter åren som piga skaffade hon sig en kortare sjukvårdsutbildning på Köpings lasarett och arbetade också någon tid inom privat sjukvård.

Familjen var djupt troende och Albertina kände sig så småningom kallad att tjäna Gud. Därför inträdde hon 1899 som elev vid Ersta Diakonissanstalt i Stockholm. Under elevåret fick hon komplettera sin yrkesutbildning varefter provsystemupptagning följde 1901. Som provsystem fick hon bära diakonissdräkten, dock inte rosettmössan, och fick också mer utbildning. Det gavs också tillfälle att tjänstgöra och i Albertinas fall blev det på Falköpings fattighus där hon började sommaren 1901.

1904 fick Albertina resa hem till Ersta några dagar för Diakonissanstaltens Årsfest. Den 31 maj på kvällen fick hon och elva andra systrar ”med sitt fria ja-ord förpliktas till den dyra diakonistjänsten och mottaga invigning”. Den 1 juni var den riktiga högtidsdagen då olika pastorer och någon professor deltog i olika samtal samt sång och gemensam middag. Helt oväntat kom då kungen med följe på besök för att från anstaltens terrass studera de stora sprängningsarbeten som pågick i Stadsgården.

Livet som diakonissa var ett livstidskall. Många diakonissor tjänstgjorde på Ersta sjukhusavdelningar, i diakonisshemmet eller i social funktion. Det var viktigt med tros- och kyrkotillhörighet. Celibatet var obligatoriskt. I undervisningen ingick både bibel- och troskunskap. Föreningen Svenska Diakonissällskapet hade stiftats i Stock-

holm 1851 ” För christliga Qwinnors utbildning till sjuka, nödlidande och eljest behöfwande likars vård och underwisning”.

Albertina blev Falköping fattighus troget som husmor fram till 1920. Hon skildras som ”en Guds tjänarinna, en de fattigas och eländas vän, mån om såväl deras andliga som deras kroppsliga bästa. Glad var hon när hon kunde bereda patienterna glädje och ingen möda sparade hon för sina gamla och de barn hon fick taga hand om, och de voro ej få”. Under hennes tid i Falköping flyttades fattighuset till ett större hem som kunde ta emot fler patienter. Efter många års hårt arbete och vartefter arbetet utökades till fler patienter började syster Albertinas krafter så småningom sina.

På egen begäran slutade hon 57 år gammal och flyttade hem till sin halvsyster Sofia i Berg. Sofia var då sedan länge änka. Albertina fick vara ”vilande” i sin uppgift under återstoden av sitt liv, men hon anlätades ibland i sjukvård och ställde gärna upp för att vaka. Efter att syster Sofia gått bort bodde Albertina ensam kvar på övre våningen i huset i Berg. Albertina var en aktiv deltagare i gudstjänstlivet i Björskog. Hon var också en förebild i familjen och hjälpte dem gärna med sjukvård. Hon kunde också stötta sina syskonbarn finansiellt när så behövdes. Albertina ville gärna att någon av syskonbarnens döttrar skulle utbilda sig till sjuksköterska. Det var viktigt med ceremonier på de julaftnar som hon firade med syskonbarnet Edvard och hans familj i Eriksberg. Edvard läste julevangeliet och hans döttrar fick framföra julsånger. Samma döttrar fick också dagligen, efter mjölkningen, gå med färsk mjölk till ”Moster Albertina” i Berg.

Vid 78 års ålder drabbades Albertina av en hjärnblödning. På dessa ålderns dagar vårdades hon i sitt hem av en annan diakonissyster, Sanna Johansson. Min mor Nanna, då 10 år och hennes syster Birgit, 11 år, stötte ofta ihop med prästdottern Ruth Leksell, när de var på väg med mjölken till Albertina på kvällarna. För flickorna var det märkliga möten i halvmörkret där Ruth Leksell inte hälsade utan istället höll upp sin handväska som för att dölja sitt ansikte. Albertina hade också uttryckt till sina syskonbarn att hon var less på Ruth Leksells ständiga kvällsbesök.

Albertina gick bort den 10 juli 1941. Det var en varm sommardag. Nanna och Birgit fick följa med sina föräldrar, Edvard och Anna, till huset i Berg. Anna anlätades ofta i bygden för att göra iordning avlidna personer. Nu fick hon göra iordning sin mans moster för den sista vilan. Flickorna skickades ut i trädgården för att plocka järnek, de enda blommorna som fanns kvar, att pryda den döda i kistan. Sedan vandrade man till fots bredvid kistan i den hästdragna vagnen fram till Björskog kyrka där församlingen ordnade med omedelbar begravning p.g.a. värmen. Begravningsgudstjänsten i kyrkan fick hållas senare.

I oktober, när det var dags för bouppteckningen, kom överraskningen och familjen förstod plötsligt vad Ruth Leksells många kvällsbesök syftat till. Kyrkoherde Robert Fernblad dök upp med en kopia av ett gåvobrev där ett markområde på 8 000 m² vid Valskog station tillhörande Lådberga 1:4 skulle upplåtas som gåva att ägas av Församlingshemsfonden grundad av fröken Ruth Leksell.

I gåvobrevet stod bland annat att ”Området ifråga upplåtes, att på dess mark uppföra ett kyrkligt församlingshem för Björskog församling” och ”Denna gåva är given på att Guds namn må bli förhärligat”.

Församlingshemstomten.

I bouppteckningen finns vidare noterat att ”då kyrkoherde Fernblad uppmanat fröken Leksell att vid bouppteckningsförrättningen förete handlingarna i original hade hon vägrat detta under förmenande att det icke vore nödvändigt för förrättandet av bouppteckningen”.

Bouppteckningsman, Herbert Bengtsson, hade även per telefon några dagar tidigare uppmanat fröken Leksell att visa originalet, men hon hade vägrat och vid samtalet yttrat att ”hon först skulle påkalla förhör inför rätten och sedan sända handlingarna till Domkapitlet varefter sterbhusdelägarna nog skulle få taga del av dem”.

Syskonbarnen och dödsbodelägarna var mycket förvånade. De hade aldrig någonsin hört sin moster yttra något om att hon hade för avsikt att skänka tomt till församlingshem. Hon hade inte heller efter hjärnblödningen varit kapabel att med laga verkan utfärda något gåvobrev p.g.a. hjärnblödningen, ansåg de. Flera personer hade redan hört av sig medan Albertina varit i livet och velat köpa tomter, men hon hade alltid avvisat detta och svarat att ”hon inte sålde några tomter under sin livstid. De som ville köpa fick träffa avtal med syskonbarnen”. Doktor Berqvist i Arboga, som besökt Albertina under april eller maj månad, bekräftade också till bouppteckningsmannen att ”det var tveksamt om hon haft rättslig handlingsförmåga”.

Senare i bouppteckningen kan man läsa: ”Med hänsyn till det ändamål som gåvan givits hade emellertid syskonbarnen ingenting emot att ett mindre område till omfång motsvarande ett vanligt tomtområde, skänktes till ett församlingshem. De motsatte sig dock bestämt att ett område av omkring 8 000 m² skulle tillfalla församlingshemsfonden”. Enligt ett lantmäteri-protokoll från 1942 avstyckades ett område på 4 000 m².

Som anhörig och barnbarn till syskonbarnet, Edvard Eriksson, blev jag lite nyfiken på detta då jag förstod att tomten i Valskog ibland kallades ”Leksells tomt”. Det verkade inte stämma. Vid ett besök på Landsarkivet i Uppsala fick jag möjlighet att se gåvobrevet i original bland diverse handlingar från Björskog församling. Jag blev ännu mer förvånad när jag såg att det var handskrivet och av allt att döma också formulerat av Ruth Leksell. Flera andra dokument rörande

Församlingshemsfonden innehöll samma handstil som jag kunde jämföra med. Längst ner på gåvobrevet fanns tre underskrifter: Albertina Erikssons mycket darriga underskrift samt två vittnen varav det ena var Ruth Leksell och det andra Diakonissystemen.

Hur kunde det vara möjligt att Ruth Leksell, grundare av Församlingshemsfonden, förmånstagaren av gåvan, både kunde handskriva och bevittna samma gåvobrev? Dessutom var ju gåvobrevet ett resultat av uppvaktning under sena kvällsbesök hos en gammal sjuk dam som förmodligen inte var fullt tillräckelig efter sin hjärnblödning. Visst hade Albertina rätt att skänka av sin egendom till det goda ändamålet, men hur kunde syskonbarnen överhuvudtaget ha accepterat det sätt på vilket det här skett?

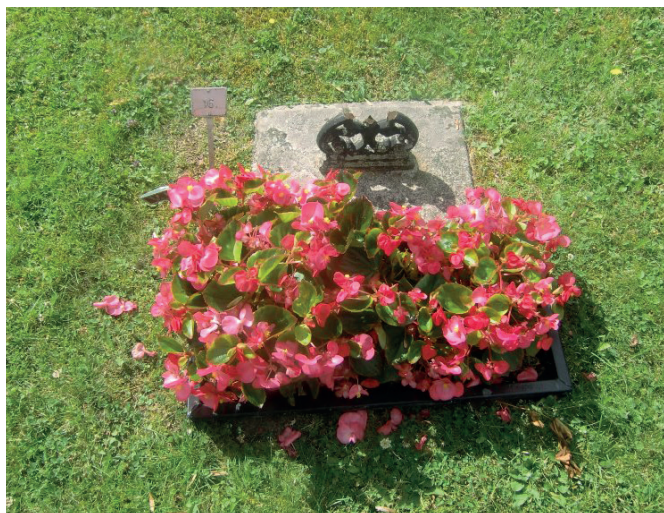
Efter intervjuer med äldre släktingar framkom det att åsikterna och diskussionerna mellan syskonbarnen varit många och flera ville driva ärendet vidare via advokat, men en av dem, Anna i Sjöholmen, som var djupt troende och sjöng i kyrkokören, motsatte sig bråk med prästdöttrarna Leksell. Systrarna hade mycket att säga till om i församlingen samt att de var kända för att ifrågasätta och bråka om många saker. Anna fick till slut råda och så gjorde man till en kompromiss överenskommelse där man accepterade gåvobrevet men inte storleken på tomten.

Tanken med Församlingshemsfonden var nog god på 40-talet, men till denna dag har inget byggts på tomten. Björskog kyrka var redan genom järnvägen avskuret från Valskog samhälle vilket kom att breda ut sig lite för långt från kyrkan. Istället byggde man så småningom om Björskogs kyrkoherdebostads nedervåning till församlingshem. Senare kom idéer om att bygga ungdomsgård på tomten, men, det blev heller aldrig verklighet. Systrarna Leksell dog på 70-talet. Tomten tillhör Björskogs församling, numera en del av Kungsörs församling. Eftersom tomten är en gåva kan den inte heller avyttras. Det finns idag inga planer för den tomma tomten.

Som tack för gåvan till församlingen gavs Albertina i alla fall en grav ”för evärdelig tid” på Björskog kyrkogård. Hon kom att vila i samma grav som sina föräldrar och sin syster, dövstums-lärarynnan Carolina.

Graven, var prydd av ett gjutet järnkors som innehöll Albertinas lösenord från provsysterupptagningen 1901, Psaltarpsalmen 124:8, ”Vår hjälp är i Herrens namn, hans som har gjort himmel och jord”.

En majnatt 2009 gick tyvärr någon in på Björskog kyrkogård och bröt av och stal detta kors. Ett fult tilltag och sorgligt för de anhöriga. I dag finns ett nytt järnkors på graven till minne av Albertina Eriksson, Diakonissa från Ersta, och hennes livsgärning. Nu är det mer än 150 år sedan hennes födelse.

Det avbrutna korset på Albertinas grav.

Maud Tillberg

Källor

Erstas Årsskrift 1941.

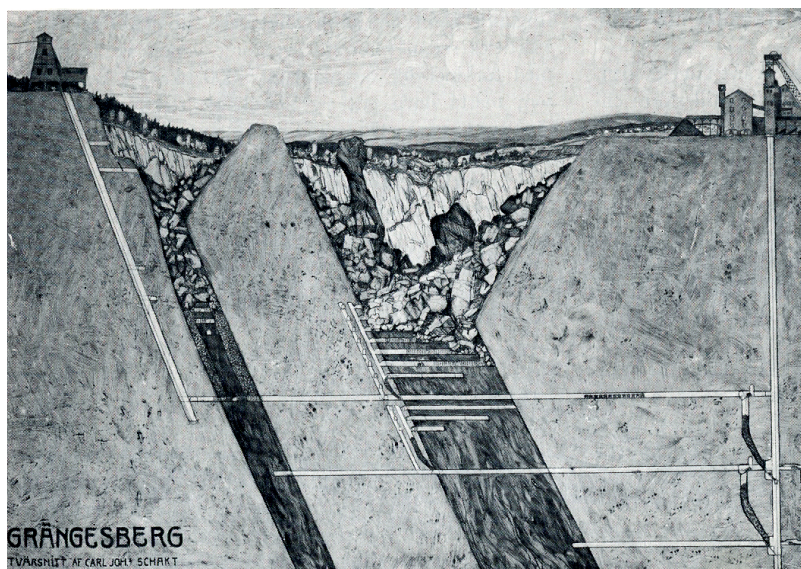
Albertina Eriksson bouppteckning av oktober 1941 innehållande Gåvobrevet.

Muntliga källor.

När Grängesbergs kyrkogård flyttades

År 1947 meddelas i en artikel i Falu Läns Tidning en rubrik som väckte stor undran – ”En kyrkogård flyttas”. Grängesbergs gamla kyrkogård hade hamnat alltför nära gruvan. Man kan undra varför denna inte från början anlades på mark som låg på betryggande avstånd från gruvorna – den typ av industrimark där inga omlokaliseringar är möjliga.

När Grängesberg i slutet av 1800-talet började befolkas och likna ett samhälle, var gruvområdet ett nav. Kring gruvorna växte alla industriella funktioner upp. På den förhållandevis släta och lättbebyggda östra sidan av gruvorna drogs järnvägarna och landsvägsnätet fram. På de ytor som sedan stod till buds kom affärer och olika samhällsfunktioner att etablera sig.

Malmfyndigheten i Grängesberg lutar mot öster, mot det centrala samhället, och marken ”kalvar” allt eftersom brytningen pågår.

Men ett gruvsamhälle är inget ”vanligt” samhälle. Och malmen i Grängesberg var vidsträckt – och den var djup. I början av 1900-talet upphörde dagbrottsbrytningen successivt och man bröt under jord främst från de djupa schakten under två s.k. elevatorer. Det var Müllers och Carl-Johans lavar – två riktiga ”monster” på 45 meters höjd i betong och stål. Båda byggdes på den östra sidan om malmen.

Vykort från 1915, Grängesbergs prästgård och kyrka.

Man hade varit mycket noga med att spara så mycket som möjligt av den fina åkerjorden som fanns, där Grängesbergs förste invånare, Hans Ingelsson, slog rot redan år 1677. Hans Ingels rövde sin mark och åkerjord uppskattades till totalt 1/8 hemman.

Denna kom dock att naggas i kanten kring sekelskiftet 1900. I södra änden byggdes badhuset, hotellet och sjukstugan. I sydost uppfördes kyrkan som invigdes 1892. På den fina marken kring kyrkan hade tidigare funnits ett brännvinsdestilleri. Här tillverkades genom gruvinspektorn Lars Öberg (1802–1888) det speciella Grängesbergs-brännvinet. Den nya användningen av området som en kyrkpark kunde därför ses som en seger för andra ”makter”.

På området placerades även prästgården. Men marken räckte inte till för att bygga en begravningsplats och man ville inte använda den finaste åkerjorden till byggnation.

Det fanns däremot en någorlunda lämplig jordbit längre norrut, c:a 300 meter från kyrkan – mitt emellan denna och den plats där Carl Johans lave skulle uppföras. Här kunde man med fördel anlägga en kyrkogård. Den första begravningen ägde rum 8 juni 1893. Man byggde också ett litet gravkapell, en till formen rund grå byggnad i trä.

På kyrkogården fanns tre kända gravvårdar. Den förste tillhörde folkskolläraren Johan Ahlén (1865–1903), känd som stor nykterhetskämpe och engagerad skolman. Den andre var Gustaf Adolf Hedlund (1865–1904), som genomförde bildandet av Gruvindustriarbetareförbundet, den första fackförening för gruvarbetare i landet. Han var även den som bildade det socialdemokratiska partiet i

samhället. Den tredje profilen var Anders Gustaf Andersson (1857–1918) – ”Jätten” kallad. Han var en gruvarbetare som i sin krafts dagar torde ha varit c:a 220 cm lång och vägt omkring 200 kilo. I Grängesberg led han av en ryggskada han fått då han skyddat kamrater från ett ras när han arbetade i Ställbergs gruva.

Genom fortsatt brytning på djupet erfor man att malmkroppen lutade mot öster in under samhället. Många problem hade man stött på när det gällde gruvdriften i Grängesberg, men dessa hade man genom sinnrikhet bemästrat. Men detta problem gick inte att lösa. Den centrala delen av samhället på östra sidan var baserad på det område som så småningom skulle drabbas av ras. De största delarna av gruvanläggningarna låg på ”fel” sida om gruvan, men det gjorde även järnvägar, affärer, hotell, sjukhus och kyrka. Man kunde dock konstatera att stora delar av den planerade utbyggnaden av samhället aldrig skulle bli av.

Det var ingen omedelbar fara för att kyrkogården skulle rasa. Men problemet med rasrisken var oundvikligt. Redan i början av 20-talet letade man efter en ”säker” plats för en ny kyrkogård. Man beslutade sig för ett område c:a 2 km från den gamla kyrkogården vid Skackelbacken, nästan utanför samhället mellan Ludvikavägen och järnvägen. Här hade det tidigare varit ett jordbruk. Den nya kyrkogården utfördes efter ritningar av den kände arkitekten Lars Israel Wahlman (1870-1952) och invigdes 1923. Efter några år uppfördes även ett gravkapell efter Wahlmans ritningar.

Ledningen för Grängesbergsbolaget var medveten om att den gamla kyrkogården förr eller senare skulle hamna i raszonen. Man insåg även att bolaget skulle bli ansvarigt för en framtida flytt. Wahlman fick rita in en speciell plats för gamla kyrkogården vid sidan om den nya. På 1940-talet började ett omfattande planeringsarbete för att klara alla juridiska rättigheter. Samtidigt planerade man hur själva gravflytten skulle genomföras. Man kunde enligt lag inte flytta på gravar då de är ställda under gravfriden. Men detta var därför ett yttersta undantag som fick tas upp i högsta instans och godkännas av regeringen. Så fick man klartecken att kyrkogården skulle få flyttas.

Den gamla kyrkogården finns i dag vid sidan om den nya.

Efter några år, på hösten 1951, kunde man börja. Först blev området fridlyst genom länsstyrelsen och avspärrat. Gravfriden upphörde nu att gälla på området för all framtid. Grängesbergbolaget, som fick stå för alla kostnader, inrättade nu en tillfällig avdelning. Chef för denna var ingenjör Alf Öberg som för ändamålet handplockat tre man. Man hade i förväg ordnat med mindre kistor för stoften, som grävdes upp i en speciell ordning och bokfördes.

För att detta inte skulle väcka onödig uppmärksamhet, underrättades pressen med garantier att man ej skulle skriva en rad om vad som skedde på området. Man skulle även stoppa eventuella insändare. Då detta var en ytterst känslig sak som berörde många anhöriga, ordnades så att dessa kunde få samtala med prästen och att man, om man så önskade, hade tillåtelse att vara med när den aktuella graven skulle tas upp. Allt skulle skötas diskret och pietetsfullt. Enligt uppgift gjordes en hel del av arbetet nattetid för att inte väcka för stor nyfikenhet. Man behövde gräva fram c:a 50 stoft varje vecka.

Samtidigt blev det nya området fridlyst och avspärrat. Totalt fanns 1 365 stoft på den gamla kyrkogården. Av dessa fick ca 1 000 stoft sina gravplatser på det nya området. 281 gravar var inte möjliga att identifiera och man placerade dessa i två speciella gravar.

Vidare kunde 58 få platser i familjegravar på Nya kyrkogården och 58 flyttades till familjegravar på annan ort. Avslutningsvis iordninggjordes planteringar, gräsmattor och grusgångar. Så pålystes gravfriden.

I stort sett gick det hela så diskret som man önskat. Dock gick det en del vilda historier om vad som skedde på den gamla kyrkogården. Detta nådde en känd journalist på Aftonbladet, som reste till Grängesberg för att göra ett skandalreportage. Undertecknads far som var komminister i församlingen, var också starkt engagerad i arbetet. Han fick i uppdrag att träffa journalisten. Sedan denne blivit invigd i alla regler och förordningar som gällde fick han även besöka området. Han fick därvid frågan vilka fel tidningen ansett att man gjort och hur man i så fall skulle sköta ett så känsligt arbete. Detta resulterade i att journalisten reste tillbaka och skrev inte ett ord om vad han sett och fått veta.

När den första tidningsartikeln om gravflytten kom, var man framme vid sommaren 1952. Arbetet var på det hela i det närmaste klart. Alla i Grängesberg hade känt till vad som skett under c:a ett års tid. Man hade respekterat diskretionen.

Nu har det gått mer än 60 år sedan den nya gamla kyrkogården invigdes. Lars Israel Wahlman har med tiden kommit att räknas som en av landets absolut främsta arkitekter. Grängesbergs kyrkogård har som helhet blivit kulturskyddad och har länge varit en förebild för andra i landet.

På den övergivna platsen för den gamla kyrkogården kom några år mot slutet av 50-talet att översvämmas med den växt som gruvarbetarna ofta planterade på sina gravar – lupiner. Men i dag har lupinerna nästan helt lämnat platsen och de har år för år spritt sig längre mot öster och återfinns nu i omgivningarna kring Grängesbergs gamla, sedan 1970-talet, nedrivna centrum.

Örjan Hamrin

Antikrist predikar inför en konung och folkmassa.
Sala sockenkyrka.

Foto: Fil dr Pia Melin Bengtsson och Albertus Pictorprojektet, som vänligen har ställt fotografiet till förfogande för artikeln.

En synbarlig omsorg om själens välbefinnande

Några betydelsefulla kalkmålningar i Sala sockenkyrka

Rubriken ”En synbarlig omsorg om själens välbefinnande” syftar på de bakomliggande symbolerna i underrubrikens målningssvit, något som jag vill beskriva i det följande¹. Det förekommer också språkband till Albertus Pictors målningar, vilka jag inte kommer att utveckla då det skulle föra för långt i denna beskrivning. Jag kommer dock att nämna några. Jag vill passa på att framhålla den fantastiska skatt som alla dessa kyrkor innehåller med medeltida målningar och vad de ger oss i dag om dåtida tankar, liv och leverne. Jag vill också framhålla den forskning som har bedrivits och fortfarande bedrivs. Här kan nämnas forskning om bildernas betydelse, målningsteknik, färgval, klädsel etc. Jag vill här passa på att tacka fil dr Pia Melin Bengtsson för tålmodigt besvarande av mina mailfrågor.

En besökare i dag i Sala sockenkyrka förundras över de kalkmålningar som finns där. Det gäller inte minst mig själv som kyrkvärd i Sala sockenkyrka och i Kristina kyrka. Många bilder är dock svåra att se beroende på tidens tand, överkalkning och senare framknackning. Till detta skall läggas att vi inte alltid kan tolka motivens betydelser. Att Albertus Pictor var eftertraktad som målare visar de många kyrkor han målat och att han var duktig framgår av en inskrift, nu förlost, i Kalmar kyrka i Uppland. I denna äldsta kända estetiska bedömning av Albertus Pictors produktion beröms han för sina utsökta och färgrika målningar.²

1 Rubriken har inspirerats av Pia Melin i hennes artikel Sankt Mikael, själarnas förkämpe i Sala. I Albertus Pictor. Målare av sin tid I. s. 111ff. 2009. Kungl. Vitterhets Historie och Antivitetens Akademien.

2 Den mångsidige målaren. Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärld. Red J Öberg, E Kihlman, P Melin. s.. 27

En besökare i slutet av 1400-talet hade färgrika bilder och språkband till dessa att ta del av men också en annan kunskap om de bilder som fanns på väggar och valv. Språkbanden var på latin, så det var, såvitt jag förstår, till kyrkans präst dessa vände sig. Det är något om dessa bilder som jag skall beröra i artikeln och då koncentrera mig på bilderna om Antikrist, Yttersta domens förebud, Ärkeängeln Sankt Mikael och Anna själv tredje³ då dessa har ett sammanhang. I kyrkan finns en mängd andra bilder, främst ur bibeln, men bilden av Antikrist finns inte i någon annan kyrka i Sverige eller Finland.

Den yttersta domens förebud finns i Sverige i endast två kyrkor ytterligare, Övergrans kyrka och, av annan målare, Sånga kyrka på Mälaröarna⁴. Detta gör dessa målningar i Sala sockenkyrka verkligen unika.

Målningarna i Sala sockenkyrka målades av Albertus Pictor och hans verkstad. Forskarna har länge ansett att det skedde tillsammans med Peter Målare, som också betraktades som Albertus läromästare. Vem Peter var är emellertid inte klarlagt. Numera får forskarna anses vara överens att denne Peter Målare aldrig har funnits. Peter Målare är en feltolkning från 1872 av dåvarande riksantikvarien Hans Hildebrand. Vid framknackning av målningarna i Ösmo kyrka läste han namnet Peter på en väggpilaster i koret och han tolkade det som en mästarsignatur.⁵ Dessa ”petermålningar” betraktas nu som Albertus ungdomsverk.⁶

3 Sankta Anna benämns ofta Anna själv tredje. Så sker då hon är avbildad tillsammans med jungfru Maria och Jesusbarnet, vilket är fallet i Sala Sockenkyrka. Samtal med kyrkoherde em Klaus Stengler. Se också not 46.

4 Anna Nilsén, Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri. s. 35 Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 1986 Citeras i fortsättningen Anna Nilsén 1986.

5 Pia Melin, Fåfångans förgänglighet. Allegorin som livs- och lärospegel hos Albertus Pictor. s. 24f. Akademisk avhandling för avläggande av filosofie doktorsexamen Refereras Fåfångans förgänglighet. Pia Melin refererar där till flera forskares arbeten: först Berit Wallenberg (1984) men också Anna Nilsén (1986) och Eva Helenius-Öberg (1992). Refereras i fortsättningen Pia Melin. Fåfångans förgänglighet.

6 Aa s. 21 i fotnot 21 där Pia Melin framhåller Sture Warmenius som den förste att framhålla detta i sin postumt publicerade artikel i ICO 1991:3.

Albertus Pictor

Enda kända självporträttet finns i Lids kyrka. Texten lyder enligt Nilsén "miserere mei Alberti, pictoris huius ecclesie", d.v.s. förbarma dig över mig Albertus, denna kyrkas målare". Eller möjligen, enligt Jan Öberg "...memento mei Alberto, pictor huius ecclesie" och i översättning: "...minns mig, Albertus, denna kyrkas målare".⁷

Bild:http://sv.wikipedia.org/wiki/Albertus_Pictor

Albertus Pictor hette egentligen Albrecht (eller Albrikt) Ymmenhusen och föddes omkring 1440 i Tyskland, sannolikt i nuvarande Immenhausen norr om Kassel i Hessen. Där finns dock inte några dokument om honom. Det var vanligt att tyskar hade ett ursprungsvisande eller yrkesbetecknande efternamn. Det är också i det namnet han signerade sina målningar i Sala sockenkyrka. Att han använde det namnet tolkas att han är första generationens invandrare. Senare generationer övergick till den svenska seden att använda faderns förnamn.

Han nämns första gången i Sverige den 11 februari 1465 i Arboga stads tänkebok, alltså rådhusrättens protokollsbok⁸, och är då ungefär 25 år. Han vann då burskap och upptogs som borgare i staden. Det förutsätter att han var utlörd mästare. 1473 ingår han äktenskap med Anna, änka efter Johan målare, bosätter sig i Stockholm och övertar genom äktenskapet Johans verkstad. Den sista dokumentationen om Albertus Pictor återfinns i *Handlingar rörande Helga Lekamens Gille i Stockholm*. Gillet hade på försommaren 1509 betalat honom för att han hade verkat som organist under en begravningsmässa. Förutom målare är han dokumenterad som pärlstickare. Möjligen har han också varit verksam som bokmålare vid något tillfälle, ja även kanske målat ett altarskåp eller en altartavla i Nådendal. Vem

⁷ Christina Sandberg Öberg). Albertus Pictor. Målare av sin tid. II i kapitlet Kyrkorna. s. 230. Kungl. Vitterhets Historie- och Antivitetens Akademien samt Pia Melin. Fåfångans förgänglighet. s. 24f..

⁸ <http://sv.wikipedia.org/wiki/T%C3%A4nkebok>. 2012-08-19. Tänkeböcker fördes under medeltiden och 1500-talet och förutom rättegångsprotokoll fördes anteckningar om andra händelser av juridisk och politisk natur. Ordet kommer från tyska Andenken, således minne i betydelsen minnesbok. De äldsta bevarade minnesböckerna kommer från Arboga, Jönköping och Stockholm.

som kallade in Albertus till Sverige är inte bekant. Jan Svanberg spekulerar i några, t. ex. Erik Axelsson (Tott), blivande ärkebiskopen Johan Ulvsson eller blivande biskopen i Strängnäs Kort Rogge⁹. Hans utbildning är inte klarlagd men för egen del tror jag att han utbildades i Tyskland. Detta då det framgår i litteraturen att konstnärer bjöds in till Sverige och då han dessutom vid 25 års ålder vann burkskap i Arboga som utlärd mästare. Albertus Pictor målade under sin tid omkring 30 kyrkor i främst Södermanland, Uppland och Västmanland. Nio kyrkor, däribland Sala sockenkyrka, är signerade och de övriga bestämda på stilmässiga grunder¹⁰.

Förlaga till motiven Antikrist och Yttersta domens förebud

Antikrist och yttersta domens förebud är en gammal motivkrets från den äldre medeltiden. Troligen har Albertus Pictors förlaga varit ”Der Entkrist”, en blockbok som i Tyskland funnits i flera utgåvor. Cornell antar att Albertus Pictor har haft nu okända träsnittsböcker, efter den nämnda blockboken, som förlaga eftersom språkbanden i kyrkan är på latin.

Sala sockenkyrka

Sala sockenkyrka, eller Sala landsförsamlings kyrka som den tidigare benämndes, anses ha byggts omkring 1300. Några dokument finns inte men en viss typ av kyrkor byggs vid den tiden. Kyrkan tillhör den grupp av kyrkor som fil dr Gerd Boëthius i sin avhandling hänför till tiden 1258–1310.¹¹ Vapenhuset anses vara samtida med ursprungliga kyrkan. Sakristian och den s.k. nykyrkan uppfördes på 1700-talet.¹² Under 1460-talet slås tegelvalven och i samband med detta målades vapenhus, väggar och valv av Albertus Pictor.

*Albertus Pictors signering i Sala sockenkyrka.*¹³

9 Pia Melin (Red). Albertus Pictor. Målare av sin tid. I. Jan Svanberg I kapitlet Albertus Pictor. En biografisk skiss. s. 11ff. Kungl. Vitterhets Historie och Antivitetens Akademien.

10 Pia Melin. Fåfångans förgänglighet. s. 24.

11 ”De tegelornrade gråstenskyrkorna” enligt Beskrivning över Sala landsförsamlings kyrka s. 5. Utgiven av dess paramentkommitté. 1932

12 Aa. Där och i Sala sockenkyrka, Gunnar Redelius, nr 34, utgiven av Västerås stifts Kyrkoskrivningskommitté kan läsas mera om kyrkans byggnadshistoria.

13 Bild från <http://www.sala.se/Startsida---Turistbyran/For-dig-som-ar/Kulturintresserad/Albertus-Pictor---Jubileumsaret-2009/2013-04-22>.

Det kan vara av intresse att veta att biskop i Västerås stift då var Lydichinnus Abelis (1464–1487) och kyrkoherde i Sala var Ericus Svenonis (Erik Svensson) (1461–1485). Det noteras i Västerås stifts herdaminne att under Svenonius tid i Sala blev vapenhuset byggt (till skillnad från vad som anges ovan; min kommentar) samt att valven slås och dekoreras¹⁴.

Målningarna kalkades över på 1700-talet i samband med att interiören förnyades. Den s.k. nykyrkan uppfördes på 1700-talet och flera målningar förstördes naturligtvis då. Målningarna knackades fram 1931 och konserverades av konstnären John Österlund utan kompletteringar eller retuscher.

Kalkmålningarna

Det är således sent 1460-tal som Albertus Pictor och hans verkstad utförde målningarna. Professor Henrik Cornell framhåller att ”Målningarna tillhöra de allra intressantaste bland våra senmedeltida kyrkodekorationer.” Cornell uppger att salamålningarna intar en särställning i Albertus Pictors verk och mycket av ornamentiken saknar motsvarighet i hans övriga kyrkor.¹⁵ Även bildurvalet är inte Alberts vanliga, sannolikt beroende på att Biblia pauperum ännu inte hade framställts vid den tiden. Biblia pauperum blir senare Alberts förlaga i stor utsträckning.¹⁶ Målningarna kan dock dateras genom att ärkebiskop Jöns Bengtssons Oxenstjernas vapensköld har funnits avbildad. Bilden är nu borta men har återgivits av Johan Hadorph vid hans besök i kyrkan 1685.¹⁷ Folkhögskoleläraren, författaren och salabon Assar Jansson har dock uppfattningen att denna vapenbild tillhört Norrby kyrka och grundar det på att två ärkebiskopars vapen inte kan finnas i samma kyrka.¹⁸ Jakob Ulvssons vapensköld finns nämligen i kyrkan. Forskare synes dock ha accepterat Hadorphs

14 Västerås Stifts Herdaminne. I:2. s. 688 Västerås Stifts Herdaminneskommitté. 1949.

15 Aa s. 15f

16 Utan att ifrågasätta detta vill jag informera att första bilden i Biblia Pauperum är, intressant nog, Lucifers fall med en bildserie där, som jag tolkar det, Lucifer predikar och störtas ned av änglar. Några änglar angriper djävlar med spjut. Här hänvisas till Jesaja 14:12 och 13:14. Biblia pauperum i Codex Palatinus Latinus 871 i Biblioteca Apostolica Vaticana. Faksimilutgåva René Coeckelberghs editioner. Tryckt 1982.

17 Johan Hadorph. Johan Hadorphs resor: Afritningar af Kyrkor och Kyrkovapen. Ref i Pia Melin. Fåfängans förgänglighet. s. 50f..

18 Ref i Gunnar Redelius Sala Sockenkyrka. s. 12 f Utgiven av Västerås Stifts Kyrkobeskrivningskommitté. Nr 34.

uppgifter att båda sköldarna fanns i sockenkyrkan¹⁹. Båda sköldarna finns dessutom i Björklinge kyrka, vilken inte målats av Albertus Pictor utan tillhör den s.k. Mälardalsskolan²⁰. Målningarna kan således ha tillkommit under Jöns Bengtsson Oxenstjernas ärkebiskopstid 1448–1469. Cornell menar att så är fallet med hänsyn till just detta. Han anser att det är ”med all säkerhet mot slutet av denna tidsrymd, alltså icke långt före 1469”.²¹

Pia Melin Bengtsson m. fl. daterar målningarna till 1473 dels genom valvslagningen och dels genom Alberts signering med ”Albrekt Ymmenhusen”²² och att det efter tillnamnet följer två skrivtecken, som kan tolkas som de arabiska siffrorna 73, vilket skulle fastställa målningarna till 1473.²³ Detta gör det än mera intressant. Ärkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstjerna avled 1467 och efterträddes, slutligen, av Jakob Ulvsson. Denne utsågs av kardinalkollegiet den 15 december 1469 och vigdes av påven den 15 april 1470 till ärkebiskop²⁴. Ulvsson anlände till Uppsala i oktober 1470. Målningen av Jakob Ulvssons vapensköld finns fortfarande kvar i Sala sockenkyrka. Enligt min mening kan det finnas grund att anta att målningsarbetena påbörjades under Jöns Bengtsson Oxenstjernas tid och slutfördes under Jakob Ulvssons tid. För detta talar, menar jag, att båda ärkebiskoparnas sköldar fanns avbildade i Sala landsförsamlings kyrka. Bengtsson Oxenstjernas roll i målning av kyrkor framgår av Gustav Åsbrinks och Knut B Westmans bok Svea Rikes Ärkebiskopar. Där nämns att han var en ivrig främjar av konst och inkallade utländska mästare, vilka utförde kyrkomålningar i flera upplandskyrkor och bildade målarskola²⁵. En tanke framträder naturligtvis för mig; är det

19 Jan Öberg, Erika Kihlman och Pia Melin (red) Den mångsidige målaren. Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärld. s. 44. Göran Dahlbäcks kapitel Vem betalade Albertus Pictors arbete?

20 Anna Nilsén. 1986, s. 18

21 Henrik Cornell, Antikrists Mirakler i Sala. Artikel i RIG, Föreningens för svensk kulturhistoria tidskrift, 1933.

22 Ett språkband med en bön anses vara en pendang till signeringen och lyder: ...(pro)piciare, Domine Deus. Amen. ...var nådig, Herre Gud. Amen. En alternativ tolkning är Se, i nåd detta verk. Christina Sandquist Öberg. Albertus Pictor. Målare av sin tid. II. s. 267.

23 Christina Sandquist Öberg Albertus Pictor. Målare av sin tid, II. s. 266f. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 2009.

24 Påve var då Paul II. Jakob Ulvsson kom att vara ärkebiskop i hela 45 år och verkade under sju påvar!

25 Åsbrink, Westman, Svea Rikes Ärkebiskopar, S 153. 1935. Bokförlaget Natur och Kultur.

kanske han som en gång bjöd in Albrekt Ymmenhusen!

Varför målades kyrkorna överhuvudtaget? Det kan ju inte ha varit billigt! Anna Nilsén menar att det kan vara personlig fåfänga, ångest över en osalig död eller tacksamhet över ett företag som avlöp väl etc. Hon menar att muralmålningarna inte användes som studiematerial i den kyrkliga undervisningen. Skälen är bl. a. att kyrkobalkarna inte föreskrev dessa som nödvändiga men framförallt att praktiska skäl talar mot en sådan användning. I kyrkorummet var ljusförhållandena dåliga och det är enligt Anna Nilsén orealistiskt att tro att prästen i samband med predikan från ena änden av kyrkorummet skulle hänvisa till bilder i andra änden eller i valvet som bara ett fåtal av de församlade kunde se. Sannolikt vandrade präst och församling inte heller runt till de olika bilderna.²⁶ Christina Sandquist Öberg ansluter sig till tanken att målningarna är en gåva till Gud men menar att de också inbjöd till andakt och även hade en pedagogisk funktion.²⁷ Assar Jansson har uppfattningen att målningarna är enkel och klar trosåskådningsundervisning begriplig för alla. Han skriver att nere på gången ”strax nedanför triumfbågen hade säkerligen stått socknens präster och ännu oftare de vandrande fransiscaner- eller dominikanerbröderna, de som vandrade land och rike runt för att predika. I kyrkorna hade de bibelframställningar, som när de var som bäst i mäktiga sviter åskådliggjorde Bibelns berättelser och legendernas skildringar av helgedomens liv.”²⁸

För egen del slår mig tanken att det kanske fanns flera sammanhängande skäl. Dels utsmyckningar för Gud, dels för församlingens eftertanke men också för församlingsprästen. De språkband som förekommer är ofta på latin, vilket den enskilde församlingsmedlemmen naturligtvis inte kunde. Ja, t.o.m. församlingsprästen var inte sällan dålig på latin. Kan det vara så att ärkebiskopen hade ambitionen att höja kunskaperna på detta sätt? I Uppsala stads historia står också att läsa: ”För landets andliga ledning var det säkerligen en hjärtesak att höja prästernas bildning”²⁹. Ärkebiskop Jakob Ulvsson var ini-

26 Anna Nilsén, 1986, s. 510ff.

27 Albertus Pictor. Målare av sin tid II. S 26 Kungl. Vitterhets Historie och Antivitetens Akademien

28 Assar Jansson. Medeltidslegenden och Salabygden. Apropå talet om Mikaelsgården i Sala. Sala Allehandas julnummer 1958.

29 Uppsala stads historia. s. 24. Uppsala stads historiekommitté. 1954.

tiativtagare och grundare av Uppsala universitet och den 7 oktober 1477, på Birgittadagen, inleddes verksamheten³⁰. Det fanns således en medvetenhet inom kyrkan om bildningsbehov.

Att kalkmålningarna hade flera syften finner jag hos Hans Milton. Han framhåller att i kyrkorummet uppenbarades Gud och mänsklighetens färdväg till frälsning. Kalkmålningarna utgjorde trons visuella fundament och skildrade från skapelsen till yttersta domen och människans liv efter döden. Han menar att kalkmålningarna kan betraktas som bildbiblar med individuellt läsbart kristet budskap. Han menar vidare att de säkert varit ett väsentligt moment i det liturgiska skeendet, som kompletterat och förtydligat prästernas förkunnelse och ritualer. Bilden var således multifunktionell med berättande, undervisande, allegoriska och estetiska dimensioner. Bilderna blev den icke läs- och skrivkunniges heliga bok. Versio Vulgata, den katolska kyrkans officiella bibelutgåva på latin, var endast för den bildade, såväl kyrkliga som världsliga, samhällseliten.³¹ Här kan också påminnas om ikonmåleriets betydelse för den ortodoxa kyrkan. Ikon (av grekiskans ord eikon ”bild”, ”avbild”) är en helig bild i den ortodoxa kyrkan. Bilden är inte enbart en illustration till Bibeln och andra texter utan en del av det heliga budskapet.³²

Fråga infinner sig således varför just Sala sockenkyrka och ingen annan kyrka i Sverige har denna målning av Antikrist och hans nedstörtande. Något svar på denna fråga finns inte men Anna Nilsén konstaterar att många var involverade i målning av kyrkor; målaren naturligtvis men också beställaren och finansiären, ärkebiskopen, biskopen och sockenprästen.

Beställaren av motivet Antikrist måste naturligtvis haft ett syfte med valet. Kan det ha varit så att denne såg ett förfall eller begynnande förfall i närheten? Jag tänker då främst på den framväxande gruvbrytningen med sannolikt många inflyttade (förflyttade?) till silververket vid Salberget. Dess första storhetstid var på 1530-talet men brytningen måste rimligen, enligt min uppfattning, ha kommit igång tidigare. Ja, det påstås att brytning började redan på 1100-talet i liten skala.

30 Aa s. 24ff.

31 Bland heliga kvinnor och män. De senmedeltida kalkmålningarna i S:t Nicolai och S:ta Gertruds kyrkor. s. 217ff. Hans Milton och Ingmar Nilsson. Sölvesborgs Fornminnesförening 2012.

32 www.ortodoxakyrkan.se/ikon/allikon.htm 2013-03-19.

I slutet av 1400-talet tog gruvverksamheten fart, enligt Sala Silvergruva AB, och utgrävningar visar att gruvbyn var bebodd redan då.³³ Anna Nilsén uppmärksammar att Jakob Ulvsson skrevs in vid universitetet i Paris 1460. Där fanns Alanus de Rupe som lärare 1461–1464. Anna Nilsén beskriver Alanus de Rupe som en domedagspredikant känd från predikningar i Rostock och med bl.a. Antikrist och yttersta domen som predikoämnen.

Kanske Jakob Ulvsson lyssnat till sådana utlägg? Kanske förde han med sig ett träsnitt om detta? Anna Nilsén poängterar att det naturligtvis inte finns några svar på detta men något samband torde det finnas mellan sådana predikningar och bilderna i Sala sockenkyrka.³⁴

Anna Nilsén konstaterar att just Antikrists historia inte heller är vanlig som motiv söder om Östersjön. Den har dock framställts på bl. a. glasmålningar i kyrkan S Maria i Frankfurt an der Oder, Tyskland. Glasmålningarna förstördes dock 1945. Förebuden finns i viss utsträckning.³⁵

Betraktaren

Pia Melin Bengtsson framhåller målningarna som betraktarens bilder. Målningarna skall påminna betraktaren om avsett förhållande. Hon poängterar också betydelsen av var målningen är placerad. I Sala sockenkyrka finns t.ex. i vapenhuset målningar föreställande en ung man som manas till bikt och botgöring. En ängel och en djävul kämpar om mannen, som slutligen väljer sida och mottar absolution, dvs. syndernas förlåtelse, av en biktfader. Dessa bilder skall ses i samband med bilderna av Antikrist, Yttersta domens förebud, Sankt Mikael och Anna själv tredje. De är en samling målningar som framhåller omsorgen om själens välbefinnande.³⁶ Naturligtvis ser, enligt min mening, den i kyrkorummet inträdande dessa bilder och ges en möjlighet att koppla ihop budskapen.

Antikrist

Vad symboliserar Antikrist? Det är av intresse för den fortsatta framställningen. I Bibelns ordbok beskrivs att Antikrist står för det perso-

33 Sala Silvergruva utgiven av Sala Silvergruva 2011 s. 2ff.

34 Anna Nilsén 1986. s. 375f,

35 Aa s. 375.

36 Pia Melin (red). Albertus Pictor, Målare av sin tid I. 2009. s. 112f Kungl. Vitterhets Historie och Antivitetens Akademien.

nifierade motståndet mot Kristus och hans budskap. Ordet antikrist finns främst i 1 Johannesbrevet 2:18, 22, 4:3 men det personifierade motståndet mot Kristus möter också i andra sammanhang, Matteusevangeliet 24:15, Markusevangeliet 13:14, Andra Thessalonikerbrevet 2:3ff och Uppenbarelseboken 13. I Hans Biedermanns Symbollexikonet beskrivs, utöver detta, att det ondas princip förkroppsligat i en enda person kallas också Motkristus och står som Kristi motståndare i slutstriden vid yttersta domen. Antikrist blev senare en benämning på dem (t.ex. kejsar Nero), som förföljde de kristna eller predikade irrläror. Irenaeus av Lyon skrev under det andra århundradet efter Kristus att Antikrist skulle komma med djävulens väldiga makt, avskaffa gudabilderna och låta sig tillbedjas som gud. 10 kungar skulle ge honom makt att förfölja kyrkan. Han skulle komma att ta säte i Jerusalem och regera i sex månader innan Herren skulle visa sig i molnen och kasta honom och hans anhang i eldpölen.³⁷

Målningarna

I det mellersta valvet finns bilderna av Antikrist och av Yttersta domens förebud. Av de i träsnittsböckerna vanliga scenerna med Antikrist finns i Sala endast de tre sista. Sannolikt har de övriga väggmålningarna förstörts. Berättelsen börjar med Antikrists predikan, stående i en predikstol (se bild på sid. 20). En skara människor med en kung i spetsen står och lyssnar på honom³⁸. Ärkeängeln Sankt Mikael nedstörtande av Antikrist är kraftigt skadat. Man ser dock Antikrists ben då han störtats ned efter att ha gjort en misslyckad himmelfärd med hjälp av djävlar. Där finns Sankt Mikael som just störtat ned honom. Man ser dock bara Ärkeängeln huvud och ena vinge³⁹.

Pia Melin Bengtsson har studerat hur Albertus Pictor aktivt använt dräktskick, gestik och andra egenskaper. Hon har undersökt detaljer som komposition, klädsel, utseende, kroppspråk, blickriktningar, dräktdetaljer, vapen och vardagsföremål och har kunnat dra slut-

37 Hans Biedermann. Symbollexikonet. s. 25f. Bokförlaget Forum. 1989.

38 Här finns en fragmentarisk text i ett språkband. Den tolkas: a) Anticristus ad po(ou)-lum ve(nit) Antikrist kom till folket. Och b) Antichristus predicabat. Antikrist predikade. Christina Sandquist Öberg. Albertus Pictor. Målare av sin tid. II. s. 265.

39 Henrik Cornell, Antikrists Mirakler i Sala. Artikel i RIG, Föreningens för svensk kulturhistoria tidskrift, 1933.

satsen att dessa använts av Albertus Pictor som markörer för att förtydliga bildens budskap till betraktaren.⁴⁰

Hon noterar att Antikrist i Sala är klädd i en kroppsnära livklädnad med brett bälte i midjan, trånga hosor och snabelskor. Hans långa, vågiga hår svallar över axlarna. Den falske predikanten är beskriven att vara en världsligt klädd man som tjusar och förleder människan. Pia Melin Bengtsson framhåller här en moralisk aspekt. Antikrist tar hjälp av moderiktiga kläder och ett insmickrande utseende för att locka och förföra samtidigt som hans onda avsikter döljs bakom den polerade fasaden. Han lyckas dock inte utan störtas ned av ärkeängeln Mikael.⁴¹

Efter Antikrists nedstörtande framträder enligt legenden profeterna Elias och Enok (Henok) från paradiset för att predika för människorna. De är målade stående bredvid paradisetts port. Därefter börjar målningsserien av Yttersta domens förebud; en skara människor som förskräckta ser havet stiga (1), havet drar sig sedan tillbaka (2), och fiskar och vattendjur kommer upp på land och för stort larm (3). Därefter en bild där havet brinner och torkar ut (4) varefter träden svettas blod och fåglarna samlas och äter och dricker inte mer (5). Husen störta samman och förgås av eld (6). Sjunde tecknet är osäkert medan det åttonde visar en jordbävning och därefter det nionde tecknet att jordens höjder och dalar jämnas ut. Människorna kommer därefter ut ur sina hålor och uppför sig som vansinniga (10) och därefter kommer de döda upp ur sina gravar (11). Det tolfte tecknet beskriver att sol, måne och stjärnor faller ned på jorden och det trettonde att allt levande dör samt det fjortonde tecknet att jord och himmel brinna. Det femtonde och sista förebudet, jordens och himmelens återuppståndelse samt de dödas uppståndelse är här sammandraget med en stor bild av yttersta domen.⁴²

Cornell noterar att hela denna bildserie inte återkommer mera i Albertus Pictors mycket omfattande verk. Han menar att antikristbilderna troligen inte blev särskilt populära. Att de däremot blivit intressanta för oss i ett större kulturhistoriskt sammanhang är en annan sak.⁴³

40 Pia Melin. Fåfängans förgänglighet s. 195f..

41 Aa s. 92.

42 Cornell. Antikrists mirakler i Sala.

43 Aa

Ärkeängeln Sankt Mikael förekommer i flera kyrkor och i olika sammanhang; som drakdödare, i kamp med djävlar och som själavägare. I Sala sockenkyrka finns han, förutom att ha störtat ned Antikrist, också i en vacker målning på den sydöstra pilastern där han avbildats stridande med djävlar⁴⁴. Pia Melin Bengtsson beskriver målningen: ”Den bepansrade Sankt Mikael är avbildad i en rytmisk pose där underkroppen har framställts i trekvartsprofil medan överkroppen skildras mera frontalt. Detta /.../ bidrar till att öka intrycket av plastisk rörlighet och beslutsamhet i bilden. Det i högra handen hållna svärdet ligger i bildplanet nästan parallellt med änglavingarna, vilket i sin tur gör att blicken automatiskt riktas mot motivets övre del där själva anspänningen i bilden ligger. Dynamiken förstärks också av den svepande manteln och ängels vackert stiliserade lockar som i vinddraget blåser bakåt och frilägger det till synes lugna och oberörda ansiktet, vars uttryck skvallrar om en extraordinär självsäkerhet inför uppgiften. Den gyllene rustningen är av 1400-talssnitt och den förut röda, numera svartnande, skölden med det vita korset hålls avvärjande en bit från kroppen.”⁴⁵ Kan det beskrivas vackrare! (Jag ville därför inte undandra er att få ta del av beskrivningen).

Assar Jansson har beskrivit denna målning av Sankt Mikael ur en annan synvinkel – stridsmannen med svärd. Han skriver i Sala Allehandas julnummer 1958 följande ”Han står där smärt, stark och spänstig med det tunga svärdet höjt till hugg. Den som målat honom, vare sig det var Peter eller Albertus har kunnat sköta ett svärd. Just som på målningen ligger svärdet, innan armen sträcks ut för att sedan låta vapnet vinga snett nedåt i ett hugg, vars kraft förstärkes av det tunga svärdets egen tyngd. Kroppen följer smidigt med när hugget går. Den ger genom sin svängda rörelse en aning om stridens intensitet.”

44 Bilden Sankt Mikael. Sala sockenkyrka. Foto författaren.

45 Pia Melin. Albertus Pictor. Målare av sin tid I. s. 112 Artikeln Sankt Mikael Själarnas förkämpe i Sala.

Vidare använder Jansson ett gammalt uttryck att ärkeängeln strider mot ”den gamla ormen, den der heter djevul och Satanas” d.v.s. mot ondskan i vilken form den än uppträder.⁴⁶

Ärkeängeln Sankt Mikael är mänsklighetens förkämpe. Han symboliserar Guds seger över djävulen men är också människornas förbedjare vid yttersta domen. Till honom bad man därför vid dödsfall. Pia Melin Bengtsson konstaterar att Sankt Mikael centrala placering i kyrkorummet talar för att motivet strax ovan ögonhöjd varit av stor betydelse. Hon menar att det med stor sannolikhet kan ha funnits ett altare invigt till Sankt Mikael placerat vid målningen. Detta samt bilden av hans nedstörtande av Antikrist pekar på att Sankt Mikael varit ett helgon av hög rang i församlingen.⁴⁷ Jag vill här framföra en högst personlig tanke; var Sankt Mikael Sala landsförsamlings kyrkas skyddshelgon? Det förekom ofta att kyrkorna fick egna skyddshelgon men jag vill betona att detta endast är en personlig reflektion.

Att omsorgen om själens välbefinnande var viktigt visar också målningen på den motstående, nordöstra pilastern. Där finns Anna själv tredje med sin dotter jungfru Maria och Jesusbarnet i famnen⁴⁸. Även Sankta Anna är ett helgon som förknippas med själens välfärd och även hon förekom i böner riktade till den dödes själ, som just lämnat kroppen.⁴⁹ Kyrkoherde emeritus Lasse Svedberg, (tidigare kyrkoherde i Sala), påminner om att Sankta Anna var bergsmännens skyddshelgon och i Sala fanns många bergsmän⁵⁰. Vid arbetet i gruvan fanns det en trygghet att veta att hon var med dem.

Medveten bildsvit

Den i vapenhuset målade kampen om den unge mannen, Antikrist predikan och ärkeängeln Sankt Mikael nedstörtande av denne, den yttersta domens förebud och den yttersta domen samt Sankt Mikael kamp mot djävlar och pendangbilden av Anna själv tredje tyder på

46 Assar Jansson. Medeltidslegenden och Salabygden. Apropå talet om Mikaelsgården i Sala. Sala Allehandas julnummer 1958.

47 Pia Melin. Albertus Pictor. Målare av sin tid I. s. 112 Artikeln Sankt Mikael Själarnas förkämpe i Sala.

48 Att Sankta Anna är jungfru Marias moder förekommer inte i Bibeln utan återfinns i Jakobs Protevangelium i apokryferna till Nya Testamentet. I översättning av Bertil E. Gärtner och utgiven i samarbete med Svenska Bibelsällskapet och Proprius förlag. 1972.

49 Pia Melin (red) Albertus Pictor. Målare av sin tid II.

50 Hans Hartman, Kerstin Selén (red). Vägarna talar. Albertus Pictors kyrkor. 2009. s. 40.

att det vid kompositionen har funnits en medveten tanke och syfte med dessa målningar i Sala landsförsamlings kyrka, d v s sockenkyrkan. Att omsorgen om själens välbefinnande var viktigt är uppenbart. Cornell har, som nämnts tidigare, framhållit att Albertus Pictors målningar i Sala sockenkyrka har stort kulturellt värde. Det är bara att hålla med honom i detta.

Stig Sandin

Källförteckning

Bibeln:

Johannesbrevet 2:18, 22, 4:3	Markusevangeliet 13:14
Matteusevangeliet 24:15	Andra Tessalonikerbrevet 2:3
Uppenbarelsboken 13	Bibelns ordbok

Biblia pauperum i Codex Palatinus Latinus 871 i Biblioteca Apostolica Vaticana. Faksimilutgåva René Coeckelberghs editioner. Tryckt 1982.

Hans Bidermann. Symbollexikonet. Forum. 1989.

Henrik Cornell. Antikrists mirakler i Sala. Föreningens för svensk kulturhistoria tidskrift. 1933/16.

Henrik Cornell och Sigurd Wallin. Albertus Pictor. Sten Stures och Jacob Ulvssons målare. Albert Bonniers Förlag. 1972.

Bertil E. Gärtner. Apokryferna till NT. Svenska Bibelsällskapet. Proprius förlag 1972.

Assar Jansson. Beskrivning över Sala landsförsamlings kyrka. Sala landsförsamlings paramentkommitté. 1932.

Assar Jansson. Medeltidslegenden och Salabygden. Apropå talet om Mikaelsgården i Sala. Sala Allehandas julnummer 1958.

Herbert Lundh (red.). Uppsala stads historia. Uppsala stads historiekommitté. 1954.

Pia Melin. Fåfängans förgänglighet. Allegorin som livs- och lärospegel hos Albertus.

Pia Melin (red.). Albertus Pictor. Målare av sin tid. I. Bilder i urval samt studier och analyser. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 2009.

Hans Milton, Ingmar Nilsson. Bland heliga kvinnor och män. De senmedeltida kalkmålningarna i S:t Nicolai och S:ta Gertruds kyrkor. Sölvesborgs Fornminnesförening 2012.

Anna Nilsén. Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri. Kyrkomålningar i Mälardalen och Finland 1400–1534. Doktorsavhandling vid Uppsala universitet 1986. Utgiven av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

Pictor. Avhandling utgiven i Monografiserien av Kommittén för stockholmsforskning 2006. Refereras Pia Melin. Fåfångans förgänglighet.

Gunnar Redelius. Sala sockenkyrka. Nr 34 Utgiven av Västerås Stifts Kyrkoberskrivningskommitté.

Sala silvergruva AB. Sala Silvergruva. 2011.

Christina Sandquist Öberg. Albertus Pictor. Målare av sin tid. II. Samtliga bevarade motiv och språkband med kommentarer och analyser. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 2009.

Gustav Åsbrink, Knut B. Westman. Svea Rikes Ärkebiskopar från 1164 till nuvarande tid. 1935.

Jan Öberg, Erika Kihlman och Pia Melin. Den mångsidige målaren. Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärde. Sällskapet Runica et Mediaevalia. Scripta maiora 4 – Stockholms universitet 2007.

www.ortodoxkyrkan.se/ikon/allikon.htm 2013-03-19

